

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF VOCATIONAL-TECHNICAL EDUCATION OF ELISAVETGRADISH IN THE SECOND HALF OF XIX – AT THE BEGINNING OF XX CENTURY

У статті розкрито історико-педагогічні аспекти розвитку професійно-технічної освіти на Єлисаветградщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Встановлено напрями розвитку, спрямування та модернізації професійних навчальних закладів технічного спрямування в регіоні. Визначено особливості становлення професійної освіти на різних етапах розвитку людського суспільства. Проаналізовано вплив влади та громадськості щодо відкриття, фінансування та підтримки професійних закладів освіти. Розкрито здобутки професійно-технічних навчальних закладів та їхній вплив на розвиток освіти, зокрема професійної, в регіоні.

Ключові слова: професійна освіта, професійно-технічна освіта, навчальні заклади, Єлисаветградщина.

В статье раскрыты историко-педагогические аспекты развития профессионально-технического образования на Елисаветградщине во второй половине XIX – в начале XX в. Установлено направление развития, сосредоточения и модернизации профессиональных учебных заведений технического направления в регионе. Определены особенности становления профессионального образования на разных этапах развития человеческого общества. Проанализировано влияние власти и общественности по

открытию, финансированию и поддержке профессиональных учебных заведений. Раскрыты достижения профессионально-технических учебных заведений и их влияние на развитие образования, в частности, профессионального, в регионе.

Ключевые слова: профессиональное образование, профессионально-техническое образование, учебные заведения, Елисаветградщина.

The historical and pedagogical aspects of the development of vocational-technical education in Yelizavetchrad region in the second half of the XIX – early XX centuries were revealed. The directions of development, direction and modernization of vocational education institutions of technical direction in the region are established. The peculiarities of formation of vocational-technical education at different stages of development of human society are determined. The author analyzes the influence of the authorities and the public on the opening, financing and support of professional educational institutions. The achievements of vocational schools and their influence on the development of education, in particular professional, in the region are revealed.

Key words: vocational education, vocational-technical educational institutions, Yelizavetradshchyna.

УДК 337(477.65) "18.../...19"

Олізько О.В.,

аспірант кафедри педагогіки
та менеджменту освіти

Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі державотворення та за інтенсивного пошуку нових форм і методів підготовки кваліфікованих робітничих кадрів зростає потреба вивчення історичного досвіду впровадження професійно-технічної освіти на Єлисаветградщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. У зв'язку з цим виникає потреба в системному ретроспективному аналізі досягнень минулого, збереженні та примноженні напрацювань попередніх поколінь науковців, запобіганні помилок і визначенні перспективних дослідницьких напрямів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями професійної підготовки кваліфікованих кадрів у досліджуваній період на Єлисаветградщині займалися вчені та дослідники: П. Бульдович, В. Вдовенко, О. Гур'янова, І. Добрянський, М. Долгих, М. Дубінка, А. Іванко, Н. Калініченко, Ж. Колоскова, В. Корецька, В. Кравцов, В. Кудіна, О. Люта, І. Мудрий, І. Мурована, Г. Перебийніс, О. Перцов, В. Постолатій, О. Притюпа, Т. Печериця, Л. Рябовол, А. Семез, Б. Хижняк, І. Чернишенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак проблема розвитку освіти Кіровоградщини (Єлисаветградщини) другої половини ХІХ – ХХ ст. в історико-педагогічному висвітленні науковців ще не була предметом цілісного дослідження. Водночас у цьому процесі були певні досягнення, які не втратили своєї наукової і практичної значущості та актуальності.

Мета статті – розкрити історико-педагогічні аспекти становлення та розвитку професійно-технічної освіти у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. розвитку людського суспільства на Єлисаветградщині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійні навчальні заклади на Єлисаветградщині (у Херсонській губернії) почали своє існування вже у середині ХVІІІ ст., першими осередками яких були навігаційні й геодезичні школи та гірські училища при заводах і рудниках [5, с. 91]. Але через відсутність спеціалізації, нерозподіленість професійних шкіл на нижні і середні на кінець ХVІІІ ст. подібних закладів майже не залишилося [8, с. 7–8].

Зазначимо, що тоді вийшов указ Катерини ІІ про відкриття в губернських містах великих та

малих народних училищ (1792 р). Вивчалась і можливість відкриття малого народного училища і в Єлисаветграді, але за певних обставин воно відкрилось у 1811 р. за кошти, виділені з міського складського капіталу та внесків міського голови О. Пашутіна.

У 1846 р. в Єлисаветграді вже існувала низка навчальних закладів: повітове училище, приходське при ньому, жіночий пансіонат Погорелової, жіночий пансіонат Вередкович, жіноче училище Карнаухової та ін. Однак вони не могли задовольнити постійно зростаючий попит громадськості на освіту, тому у вересні 1858 р. була заснована першоступенева талмуд-тора (школа), у 1880 р. при якій відкрите ремісниче відділення, обладнане слюсарною, столярною, столярно-модельною майстернями. За рахунок цього і кількість учнів збільшилась майже втричі [7, с. 3; 8, с. 145–155].

Професійна освіта загалом і реміснича зокрема залишалася найбільш вразливим місцем у структурі народної освіти Російської імперії упродовж усієї першої половини XIX ст. Головними причинами такого стану речей були:

- традиційне ставлення до навчання ремесла як до суто прикладного виду діяльності, який не потребував ані окремого місця, ані спеціальної системи навчальних закладів, ані професійно підготовлених педагогічних кадрів;

- низький темп розвитку промислових галузей і, як наслідок, відсутність або низький рівень соціального замовлення на велику кількість кваліфікованих працівників у різних галузях промисловості;

- переважання в структурі економіки дрібних виробників товарів та послуг, які навчали своїх власних дітей та окремих учнів основ ремесла;

- відсутність достатнього фінансування системи загалом, а отже, неможливість відведення значної частини коштів на фінансування ремісничої освіти як окремої структурної одиниці освітньої галузі.

Зауважимо, що до 60-х рр. XIX ст. у Єлисаветграді не було жодного реального середнього навчального закладу, хоча про його запровадження клопотали як громадськість, так і земство.

Училище такого типу відкрилось лише у 1870 р. і було одним з перших навчальних закладів у Російській імперії і першим в Україні. Зазначимо, що до цього часу місто залишалось без середнього чоловічого навчального закладу; до цього часу існували лише повітове училище, духовна та військова прогімназія – навчальні заклади низького рівня, які не задовольняли потреби суспільства [6, с. 182–184].

Єлисаветградське реальне земське училище по праву вважалось найкращим навчальним закладом краю, його очолював Михайло Ромулович Завадський, сенатор, провідний педагог, реформатор освіти того часу. Цей навчальний заклад

виконував суто службову роль – надавав можливість своїм вихованцям володіти невеликою кількістю наукових знань, які б допомагали орієнтуватись у нескладних питаннях елементарної техніки.

У 1870 р. було відкрито Єлисаветградське ремісничо-грамотне училище. Засновником та опікуном училища став громадський діяч Микола Федорович Федоровський. Цей заклад готував робітників для промисловості і був третім навчальним закладом на Україні (перші два були відкрито відповідно у 1862 р. та 1863 р. у містах Севастополі та Миколаєві). Училище було засновано з метою підготувати ремісників та дати християнське, моральне та практичне виховання дітям із незаможних верств населення, які, залишаючись без нагляду і засобів існування, стали б з часом тягарем для суспільства [10, с. 14].

Основним спрямуванням училища було навчання дітей грамоти на рівні двокласних народних училищ і певного ремесла. До навчального закладу приймалися хлопчики віком 11 р., дівчата – 8 р. Переважно це були діти міщан, селян і солдатські діти. Для вступу в перший клас не вимагалось якихось попередніх знань, а якщо учень мав бажання поступити в старші класи – здавалися екзамени. Оцінювання здійснювалось за 5-бальною системою за чверть, а наприкінці навчального року ставилася підсумкова оцінка. Розпочинався навчальний рік з 1 вересня і закінчувався 1 червня. Навчання розділялося на два курси – теоретичний і практичний. Після закінчення теоретичного курсу кожен учень вибирав собі за бажанням ремесло, якого хотів набути. Окрім того, в училищі було два відділення – чоловіче і жіноче. На чоловічому відділенні вивчали столярну, токарну справи, в жіночому – шити і плести. Навчання ремесла починалось з 12 р.

У 1905 р. у Єлисаветградському державному ремісничо-грамотному училищі було відкрито спеціальне чоловіче відділення і при ньому майстерня. Термін навчання був 5 років, з них – 4 роки в навчальних класах і майстернях, а на 5-му році проводилися лише практичні заняття. Навчали тут столярної справи, з обробкою деревини на токарному верстаті та різьбі по дереву, а також слюсарної і ковальської справ. Після закінчення повного п'ятирічного курсу згаданого відділення випускникам надавалася можливість здавати на загальних підставах іспити на звання вчителя початкових училищ. Випускникам видавався відповідний атестат про закінчення загальноосвітнього і ремісничого відділень, а також грошова допомога на початкове облаштування з процентних відрахувань із продажу учнівських виробів. Вивчали в училищі креслення/креслення технічне, письмо, російську мову, математику, географію, історію, оглядово – природознавство, були уроки чистописання, співів, малювання, а на спеціальному

чоловічому відділенні також геометрія, фізика, технологія металу і дерева, знайомили із природознавством і рахівництвом, необхідним для майбутніх випускників. Викладання ремесел велося таким чином, щоб випускники мали можливість застосовувати набуті знання на практиці, сприяли в майбутньому розвитку кустарних промислів. Навчальний план був перевантажений. Заняття протягом перших 4 років починалося о 8-ій ранку і тривало до 12 години в класах і навчальних майстернях, а з 14-ої і до 18-ої – в майстернях училища [10, с. 14].

Припинило своє існування училище після Лютневої революції [9, с. 36]. У його приміщеннях потім розмістилося РУ № 1, згодом нинішнє ВПУ № 4, сьогодні там державний будинок художньої та технічної творчості та обласний центр технічної творчості учнівської молоді.

У систематичному зібранні Постанов Єлисаветградських повітових зібрань є дані про відкриття в 1873–1874 р. при народних училищах ремісничих відділень. На розвиток ремесел виділялися кошти держави, земства, міських управ, а також від продажу виробів, добровільних внесків приватних осіб [11].

При нижчих загальноосвітніх навчальних закладах наявні відділення готували майбутніх робітників для задоволення ремісничих потреб місцевого побуту. Детальні навчальні плани і програми дозволялося розробляти шкільним і педагогічним радам навчального округу [11].

Аналіз того періоду свідчить, що багато уваги приділялося відкриттю подібних закладів міською думою на чолі з її головою О. Пашутіним, а також для їх створення залучалися внески громадян. Навіть доходи від рухомого і нерухомого майна заповідалися на розвиток освіти.

Так, кошти від саду в передмісті Єлисаветграда Бикове купець С. Остроухов заповідав у 1881 р. місту, а також два великі будинки з тим, щоб прибутки від них ішли на виховання учнів Єлисаветградського державного ремісничо-грамотного училища. Ним також передано приміщення для робітничих майстерень. Окрім того, почесним громадянином міста І. Макеєвим зроблено заповіт, щоб з його заощаджень відсотки відраховувати на розвиток ремесел у приміських народних училищах [6, с. 308]. У звіті Єлисаветградського товариства поширення писемності і ремесел значиться, що з 1 вересня 1899 р. по 1 вересня 1900 р. надійшло для розвитку ремісничих училищ 1678 крб. 22 коп. за рахунок членських внесків та благодійних надходжень [2].

Питання відкриття ремісничих відділень при навчальних закладах досить часто ставилися з боку прогресивної інтелігенції, яка звертала увагу на професійне навчання і особливо жіночої статі. Так, педагогічна рада Єлисаветград-

ської жіночої гімназії і зокрема її голова в листопаді 1898 р. ставить питання про організацію для жіночої статі в навчальних закладах професійного і технічного і навчання. Після детального вивчення цього запиту, листування з управами міст Маріуполя, Сімферополя, Одеси, Кишинева, Катеринослава, Миколаєва та ін. щодо подібних закладів, де навчають дівчат професій, міський голова звернувся з доповіддю у думу, яка 7 травня 1899 р. прийняла позитивне рішення.

У 1906 р., окрім загальноосвітніх предметів, у шести приватних училищах А. Гольберг, І. Гольденберг, Ц. Фішер, Т. Горобцової, С. Гурфінкель, і Д. Лещинської викладалося рукоділля; столярну справу вивчали в Єлисаветградському міському 5-у народному, ремісничо-грамотному, талмуд-торі; білошвейно-кравецьку справу в Єлисаветградських 5-му народному, Куцівському ремісничо-грамотному і в приватному училищі Р. Гурфінкель; слюсарно-механічні відділення були в п'ятому народному і талмуд-торі.

Особливо інтенсивно велася робота з розвитку професійно-ремісничих училищ у Єлисаветградському й Олександрійському повітах, відпрацьовувалися плани їх відкриття в 1909–1915 рр. У грудні 1909 р. Єлисаветградська управа кілька разів розглядала питання про відкриття училища із садівництва та овочівництва. У 1912 р. при восьми ремісничих класах м. Єлисаветграда викладали в 5-му народному училищі столярну справу, слюсарно-механічну; живописно-малярну – у Фірсовському міському початковому училищі; білошвейно-кравецьку справу – в Пашутинському, 5-му народному, Куцівському, Пушкінському та ремісничо-грамотному училищах. Окрім того, ручну працю і ремесло викладали в Єлисаветградських 1-му і 2-му єврейських училищах. Слюсарно-механічного ремесла навчали при Єлисаветградській талмуд-торі. У жіночих єврейських училищах товариства поширення початкової і професійної освіти серед жіночого єврейського населення міста Єлисаветграда давалися знання з модельно-кравецької справи [3, с. 20, 22].

Цікаві дані подаються у звіті інспектора народних училищ по місту Єлисаветграду за 1912 р. по витратах на утримання двох казенних єврейських училищ, двох талмуд-торі і восьми приватних училищ. Він указує суму, що витрачена на ці навчальні заклади і за рахунок яких джерел, а саме: із коробочного збору, свічного збору, плати за навчання, благодійних пожертвувань та інших джерел [4, с. 22].

При кожному міському училищі в 1914 р. були класи швейної і рукодільної справи, вводилася обов'язкова ручна праця. При десяти училищах було 8 ремісничих класів і 5 ремісничих відділень, у яких навчалася всього 496 учнів, зокрема 203 хлопчики і 293 дівчинки. Із загальної кількості

учнів відділень і класів лише 50 учнів класів ручної праці і по дереву були також і учнями загальноосвітніх училищ, решта 446 – вступили на ремісниче відділення після закінчення початкових училищ. Із тих, що навчалися, було 5 дворян і чиновників, один – із сім'ї почесних громадян і купців, двоє дітей духовенства і 118 селян.

У 1909 р. Єлисаветградське повітове земство заснувало спеціальний сільськогосподарський навчальний заклад – Практичну школу пасічництва у с. Велика Виска [1, с. 52] та практичні курси бджільництва при навчально-показовій пасіці Пивоварова в містечку Братське, що створені в 1910 р. й були на утриманні Міністерства землеробства.

Висновки. Отже, можна констатувати, що період становлення професійно-технічної освіти на Єлисаветградщині у другій половині XIX – на початку XX ст. характеризується такими напрямками: від індивідуального учнівства до навчальних закладів (ремісничо-грамотні училища, ремісничі класи підготовки кваліфікованих робітників і ремісників), які давали разом з грамотою і професійну освіту. Приймалися в ці навчальні заклади, як правило, діти міщан, майстрів, селян, старших робітників, біднішої частини інтелігенції та дрібних службовців. Підготовка основної маси робітників здійснювалась безпосередньо в процесі виробництва на заводах і ремонтних майстернях підприємств, а найчастіше у приватних закладах та робітничих майстернях. Учні через 4–5 р. ставали підручними, а з часом підмайстрами, яким нараховували як робітникам середньої кваліфікації мізерну заробітну плату. Про це беззаперечно свідчать матеріали Єлисаветградської ремісничої управи за 1847–1859 рр. Навіть цей невеликий перелік навчальних закладів, що давав професійну освіту в нашому краї, за таких позитивних наслідків і недоліків, зокрема на звичайно низькому рівні матеріально-технічної

бази освіти, відсутності спеціалізованої підготовки інженерно-педагогічних кадрів, єдиних навчальних планів і програм, свідчить про їх різноманітність і практичну значимість. Це був період формування на Єлисаветградщині низки навчальних закладів різного типу, яка створювала передумови у подальшому для побудови цілісної системи професійної освіти загалом та професійно-технічної зокрема. В подальшому ґрунтовного вивчення потребують особливості реформування навчальних закладів на Єлисаветградщині упродовж другої половини XIX – на початку XX ст.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волос О.В. Пропаганда сільськогосподарських знань земськими установами на Херсонщині (80-ті роки XIX – початок XX ст.). *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили*. Серія: Історія. Миколаїв, 2000. Т. 5. С. 51–55.
2. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Ф.-Р-1 од. зб. 4 арк. 1.
3. Звіт інспектора 3-го Єлисаветградського району за 1912 р., с. 20, 22.
4. Народное образование в Єлисаветградской губернии в 1912 г. Єлисаветград, 1913. 22 с.
5. *Наукові записки з історії України*: збірник статей. Випуск 8 К.: Хрещатик, 2001. 182 с.
6. Пашутин А.Н. Исторический очерк города Єлисаветграда. Єлисаветград, 1897, с. 309.
7. Постолатій В. Освіта в Єлисаветграді. *Освітнянське слово*. 1996. Вересень. С. 16.
8. Пузанов М.Ф., Терещенко Г.И. Очерки по истории профессионально-технического образования в Украинской ССР. К.: Вища школа, 1980. 232 с.
9. Путівник по Кіровоградському державному архіву. К., 1966, с. 36.
10. Савченко С., Косенко В. Ремісничо-грамотне училище. *Освітнянське слово*. 1997. Вересень. С. 16.
11. Систематический свод постановлений Єлисаветградского уездного земского собрания за 1865–1895 гг. Єлисаветград, 1895.